

АДАБИЁТДА РАМЗ ТУШУНЧАСИ ВА РАНГ СИМВОЛИКАСИ

*Рўзиева Моҳичехра Ёқубовна,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)
Осиё Халқаро университети Тарих ва филология кафедраси доценти*

ЗНАЧЕНИЕ СИМВОЛ И ЦВЕТ СИМВОЛИЗМ В ЛИТЕРАТУРЕ

*Рузиева Моҳичехра Ёқубовна,
доктор философии по филологическим наукам (PhD)
доцент кафедры истории и филологии Международного университета Азии*

SYMBOL CONCEPT AND COLOR SYMBOLISM IN LITERATURE

*Mokhichekhra Yokubovna Ruzieva,
Doctor of Philosophy in Philology (PhD),
Associate Professor of the Department of History and Philology
at the International University of Asia*

Таянч сўзлар: адабиёт, фольклор, руҳият, рамзийлик, образ, тимсол, тасвирий ифода, мифология, ранглар, оқ, қизил, қора

Ключевые слова: литература, фольклор, психология, символизм, символ, символический образ, цвет, цветоведение, поэтические символы, символический смысл, символика, магические взгляды, цвет, белый, чёрный, красный,

Key words: folklore, symbol, poetics, colour symbolism, poetic symbols, animism, totemizm, symbolic meaning, colour, white, black, red,

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек адабиётидаги рамз ва рамзий образлилик, тимсол ва рамзий образнинг фарқи, ранг ва унинг рамзий маънолари, уларнинг келиб чиқиши асослари ҳақида сўз боради.

Аннотация. В данной статье говорится о символах и символических образах в узбекской литературе, о разнице между символом и символическим образом, цвете и его символических значениях, а также об основах их происхождения.

ANNOTATION. In this state, we are talking about symbols and symbolic images in Uzbek literature, different types of symbols and symbolic images, colors and symbolic meanings, as well as origins and origins.

Ранглар инсон ҳаётида катта аҳамиятга эга. Шунинг учун асрлар давомида олимлар томонидан ранглар ҳақида кўп илмий тадқиқот ишлари олиб борилган ва изланишлар давом этмоқда. Дунёнинг бир қанча мамлакатларида махсус ранг институтлари ва илмий лабораториялар ишлаб келмоқда. Япониянинг Токио шаҳридаги, Франциядаги ранг институтлари дунёга машҳур. У ерда рангларнинг тилдаги рамзий маънолари, инсон саломатлигига таъсири, даволовчи хусусиятлари, таълим-тарбиядаги, инсониятнинг фалсафий тафаккур жараёнидаги, маънавиятидаги муҳим ўрни ўрганилади. Рангнинг физика, тасвирий санъатда, адабиётдаги роли тадқиқ этилади.

Фольклор ва адабиётда рангларнинг рамзий маъно-моҳиятини очиб бериш, тасниф этиш, структурал ва семантик қатламларини ўрганиш жуда мураккаб. Чунки ранглар у ёки бу халқнинг ижтимоий-маданий ҳаёти, урф-одати, маросими, қадимий қарашлари билан чамбарчарс боғлиқ ва ҳамини бир қолипга сифмайди. Маълумки, фольклор ва адабиёт биринчи галда сўз санъати ҳисобланади ва уларнинг асосий объекти инсон қалби, тафаккурида кечувчи жараёнларни бадиий тасвирлаш орқали инсоният камолотига хизмат қилишдир. Ушбу жараёнда ранглар ҳам тасвирлаш воситаси сифатида намоён бўлади. Шу сабабли ҳам дунё адабиётшунослигида, фольклоршунослигида рангларга эътибор кучли. Фольклор ва адабиётда ранглар биринчи галда рамзий мазмун ташийдилар. Бу ҳолат фольклорда қўлланилувчи ранглар символикасини тадқиқ этишдан аввал адабиётшунослик ва фольклоршуносликда рамз ёки символ нима деб қўйилган саволга аниқлик киритиш талаб этилади.

Ушбу ўринда дастлаб мурожаат этилувчи манба адабиётшунослик атамаларининг изоҳли луғатлари бўлиши табиий. Чунки бу тур луғатларда атамаларга имкон қадар қисқа ва аниқ таъриф беришга ҳаракат қилинади. Ўзбек адабиётшунослигида амалга оширилган луғатларда, асосан, адабиёт манбалари мисолида умумий характерда

берилган таърифлар мавжуд. Жумладан, Н.Хотамов ва Б.Саримсоқовлар символга “рамз, символ – образли тафаккур махсули. Рамз ўхшатиш ва истиоранинг ўта барқарорликка, ҳамма томонидан бир хил тушунилишга эришиш оқибатида вужудга келади. Рамз нарсаларнинг етакчи хусусиятлар, асосий функциялар орқали шунга ўхшаш нарса ёки предметларни тасаввур қилиш, яъни нарса ёки воқеалар ўртасидаги шартли ўхшашликнинг барқарор тушунчаларга айланиши оқибатида пайдо бўлади. Масалан, куёш ёруғлик рамзи. Ёруғлик эса озодлик, бахтиёрлик ҳаёт рамзи ва х.к.” , деб таъриф беришган. Д. Куронов томонидан чоп этилган “Адабиётшунослик луғати”да символнинг қуйидаги таърифини ўқиймиз: “Бадиий адабиётда мохиятан аллегорияга яқин бўлган кўчимнинг бир тури сифатида символ (рамз) ҳам қўлланади. Символнинг аллегориядан фарқи шундаки, у муайян контекст доирасида ҳам ўз маъносида ва ҳам кўчма маънода қўлланади. Масалан, Чўлпон шеърисидаги «юлдуз», «булут», «бахор», «қиш» образлари бунинг ёркин мисоли бўла олади”.

Айни пайтда рус адабиётшунослиги тартиб берилган турли характердаги А.Квятковский, С.С.Аверинцев, Л.Гинзбург, Н.Венгров ва Л.Тимофеевлар томонидан ёзилган луғат мақолаларида символ атамасига ҳар бир муаллиф ўзига хос ёндашиб таъриф берган ва улар айнан тақрорланмаслиги билан ажралиб туради. Аммо символнинг асосий белги ва хусусиятларини кўрсатишда фикрлар ўзаро кесишади, маълум ўринларда фарқланади.

Ўзбек шеърисида А.Шароповнинг символ атамасига берган таъриф ҳам эътиборга лойиқ. Олим: “Поэтик символ ташқи кўриниши белги бўлиб, ундаги аниқлик кўргазмалик, айни вақтда бадиий шартлилик воситасида бунга нисбатан кенгрок абстракт маъно ифода этади”. “Поэтик символда предмет билан маъно ўртасидаги ички, мантикий алоқанинг, ўхшашликнинг бўлиши шарт”. “Реал жонли мавжудотларнинг образлари кўп ўринларда мавҳум, абстракт сифатларнинг символлари сифатида қўлланилади. Бундай символлар анъанавий характерга эга бўлиб, ундаги абстракция ва предмет ўртасида табиий боғлиқнинг қолдиғи” (рудимент) мавжуд бўлади”- , деб кўрсатган. Лекин юқорида қайд этилган барча таърифлар адабиёт материаллари асосида айтилган бўлиб, уларни тўлалигича фольклорга қўллаб бўлмайди.

Рус фольклоршунослар В.И.Еремина, Н.П.Колпоковаларнинг тадқиқотларида келтирилган таърифлар бевосита рус халқ кўшиқлари мисолида айтилганлиги билан характерли. Жумладан, В.И.Еремина: “...рамз остида маълум поэтик тизимда муносабатларнинг доимий доирасини кўрсатувчи ва тасаввур бўйича жиддий фарқланувчи фикр тушунилади,-” деб ёзади. Н.П.Колпокова эса: “ У ёки бу рамзий маъноларни алоҳида тушунчаларга боғлашга уриниш бефойда. Турли дарахтлар ва гуллар кўшиқларда бадиий образ сифатида келиши ва ҳар бир кўшиқ матнидан келиб чиққан ҳолда ҳамгин ёки қувноқ маъно бериши мумкин,- ” деб ёзган. Айни фикрлар бир-бирини тўлдириши фольклор материаллари мисолида айтилганлиги билан характерлидир.

Ўзбек фольклоршунослигида рамз масаласига назарий нуқтаий назардан ёндашилган тадқиқотлар қаторида Ш.Турдимов ва Ж.Эшонқуловларнинг ишларини келтириб ўтиш мумкин.

Ж.Эшонқулов “Фольклор: образ ва талқин” ва “Ўзбек фольклорида туш ва унинг бадиий талқини” китобларида ўз объекти қамровида фольклордаги рамзий, тимсолий тафаккур асослари ва унинг бадиий кўриниш талқинлари юзасидан фикр-мулоҳазаларни баён этган. Аввало олим мифларнинг тили рамз тили эканлигини, ибтидоий одам тасавурида дунё рамзлар орқали қабул қилиниб, баҳоланиб, муносабат билдирилганлигини асотир ва эртак материалларига таяниб қайд этади ва “Ибтидоий инсон тилини тўла маънода рамзлар тили дейиш мумкин” – деган хулосага келади.

Дарҳақиқат, халқнинг символик тафаккур тарзини тадқиқ этилар экан, рамз ва тимсол атамаларини ёнма-ён қўлланилади. Тимсолсиз санъат, адабиёт, умуман ижод бўлган эмас. Халқ оғзаки ижоди бугун фақат мифологик ёки тарихий асос сифатида ўрганиладиган ижод эмас, балки тимсоллар санъати сифатида ўрганиладиган, таҳлил этилиши лозим бўлган санъатдир. Олимнинг ушбу фикрлари ранг символларига ҳам тегишлидир. Биз фольклордаги ранг символлари ибтидоси, семантик доирасини ўрганар эканмиз, аждодларимизнинг олам, одам ҳақидаги фикр-мулоҳазалари, ўй-кечинмаларини англаб етамиз. Тимсолий, рамзий мушоҳаданинг табиатини яқиндан биламиз.

Шу нуқтайи назардан олимнинг тимсолий мушоҳада табиати хусусидаги ушбу фикрлари аҳамиятлидир: “Тимсол – ташқи дунёнинг ички дунёмизда, “қалбимиз ва онгимиздаги аксидир”.

Демак, ички дунёмизда ташқи дунёнинг ўзига хос қабул қилувчи хусусият бор. У ташқи дунёни рамзлар, тимсоллар орқали, яъни ўзича идрок этиб қабул қилишга мослашган. Инсон туғилгандаёқ дунёни шундай рухий имконият билан келган. Илк одамлар табиат ва коинот сирларини тимсоллар орқали қабул қилганлари бежиз эмас.

Ибтидоий одам сел, бўрон, олов, тўфонни кўрганда улар қаршисида ўзининг ожизлигини ҳис қилган ва ваҳимага тушган. Қуёш танасини яйратганда қувонган. Натижада зулмат – ваҳм, ёруғлик қувонч тимсоли бўлиб қолган. Мана шу ваҳм ва қувонч инсон ички дунёсининг ташқи дунёга нисбатан тимсоли эди. Бундан ташқари зулматни душман, ёруғликни дўст деб билган инсон ана шу икки тимсолга эзгулик ва ёвузлик маъносини ҳам юклаган. Чунки ибтидоий одам учун абстракт тушунчалар йўқ эди. В.М. Мелитинский айтганидек, у дунёни тасаввурлар орқали англади, улар воситасида муносабат қилар эди. Демак, тимсол ва тасаввур эгизаклар эди. Шу сабабли ҳар бир тимсол асосида инсон тасаввурлари ва кечинмалари ётадики, уларнинг қай тарзда, қачон пайдо бўлганини билиш тимсолларни аниқ, илмий тўғри шарҳлаш имконини беради.

Фольклордаги барча рамзий ва тимсолий образлар қаторида ранг тимсол ва рамзлари ҳам инсоннинг ташқи дунёни “қайта ишлаб” қабул қилишга мослашган ички оламнинг ифодаси бўлиб хизмат қилади. Моҳиятда эса: “Халқ ижодида Ёвузлик ва Эзгулик ўртасидаги кураш ҳам тимсоллар тили билан баён қилинганки, уни шарҳлаш аждодларимизнинг яхшилик ва ёмонлик ҳақидаги қарашлари билан танишиш имконини беради.” Санъат, фольклор асарлари моҳиятидан келиб чиқилган бу фикрлар ранг рамзлари мазмуни, уларнинг у ёки бу асарда ифодалаб келаётган поэтик маъноларини аниқлашда, таҳил этишда муҳим ўринга эга.

Фольклоршунос Ш.Турдимов ўзбек халқ лирик қўшиқларида поэтик рамзларни ўрганар экан аввало рамз тушунчаси ва поэтик рамзларнинг табиати, фольклор ва адабиётдаги рамзий образларнинг умумий ва хусусий жиҳатлари, поэтик рамзнинг муайян фольклор жанрида намоён бўлишига оид хоссаларига тўхталади. Олимнинг ушбу назарий қарашлари ранг рамзлар табиати ва уларнинг маълум бир фольклор жанридаги ўрнини белгилашда қўл келади: “Одатда, рамз атамаси нафақат адабиёт ва санъатда, турмушу фаннинг барча жабҳаларида кенг қўлланилади. Бу соҳаларнинг барчасидаги «рамз» тушунчасини бир-бирига боғлаб турувчи етакчи хосса – уларнинг ҳар қайсисида рамз сифатида келаётган, англаётган нарсанинг (у нимаки бўлмасин) ўзида бир қанча тушунчаларни жамлаб, турғун ассоциация (имукук) уйғотишидир” – деб ёзар экан муаллиф рамзларнинг турмушда, фанда, адабиёт ва санъатда ўзига хос равишда намоён бўлишини, турмушдаги рамзлар коммуникатив вазифа бажариши, фандаги рамзлар маълум тушунчаларни билдиришга, адабиёт ва санъатдаги рамзлар кечинма, ҳолат ва воқеликни бадий эстетик англаштишга хизмат қилишини кўрсатади. Фольклор ва адабиётда қўлланилувчи рамзларга тўхталар экан: “Бадий асарда (фольклор ва адабиётда) рамз деб бирор сўз (образ ёки деталь) ва сўзлар бирикмасининг ўзи ифодалаб келаётган луғавий маънодан ташқари, шартли равишда турғун бадий ассоциация уйғотишини ва бу имукукнинг назарда тутилаётган поэтик маънонинг юзага чиқишида хизмат қилишини тушунамиз. Поэтик рамз кўпчилик бадий тасвир воситалари қатори фольклор ва адабиётда фикрни, туйғу ва кечинмаларни қисқа, образли қилиб ифодалашда қўлланилувчи омил, бадий тафаккур маҳсулидир” – деб таъриф беради. Энг асосийси, фольклордаги рамзларнинг анъанавий характерга эга эканлиги ва бу анъана асрлар давомида шаклланиб, кўпчилик ўринларда тарихан халқнинг узок ўтмишига, турли мифологик ишонч эътиқодларга бориб боғланишини қайд этади. Анъанавийлик, оммавийлик, туб турғун маънога эгаллик фольклордаги рамзлар учун етакчи хусусият ҳисобланишини, аксинча, адабиётдаги рамзлар ижодкор таланти ва иқтидори билан боғлиқ хусусий ҳолда намоён бўлишини кўрсатади. Поэтик рамзнинг қўшиқлардаги мавҳум тушунчаларни, англашиш қийин бўлган нозик туйғуларни, турли руҳий ҳолатларни бир ёки бир неча сўз орқали ифодалаш имконияти яратиши, қўшиқнинг оҳангдорлигини таъминлаб, бадий-эстетик қимматини оширишга хизмат қилишини таъкидлайди.

Ранг рамзлар асрлар давомида шаклланиб, тарихан халқнинг қадимий миф, турли



этикодий дунёқарашларига бориб боғланади. Барча турдаги рангларнинг туб илдири халқнинг у ёки бу мифологик тасаввур, этикодий қарашларга боғлиқдир.

Ранг рамзлар барқарор шакл ва туб мазмунга эга. Рамз сифатида келувчи барча рангларнинг барқарор шаклга эгаллигини фольклорнинг барча жанрлари мисолида кўрсатиш мумкин. Ранг рамзларнинг ҳам поэтик маъноси образ ичида яширин келади. Муайян матнда бу яширин поэтик маъно халқнинг ушбу образ ҳақидаги тасаввур, тушунчалари асосида англашилади. Ранг рамзларнинг поэтик ва луғавий маъноси ўртасида билвосита боғланиш мавжуд. Образ билан боғлиқ тасаввурлар унутилса, рамзий маъно англамай қолади.

Ранг рамзнинг туб маъноси муайян матнда рамзий “қўшимча”лар воситасида ўз маъно кўламини у ёки бу даражада кенгайтиради. Баъзи ҳолатларда ўзак маънога бевосита боғлиқ янги поэтик маънолар ҳосил бўлади. Бу ҳолат халқ лирикасига тегишли намуналарда яққол кузатилади. Шу йўл билан поэтик рамзнинг чексиз бадий имкониятлари намоён бўлади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi –Т.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
2. Тернэр В. Символ и ритуал. – М.: Наука, 1983. – 277 с.
3. Эшонқул Ж. Фолклор: образ ва талқин. - Қарши: “Насаф” нашриёти, 1999. – Б.170.
4. Қуронон Д. Мамажонов З. ва бошқалар...Адабиётшунослик луғати. Академнашр.1997,400 б.